

SURİYELİ GÖÇMENLERİN ENTEGRASYONUNDA EĞİTİM VE KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMİN ÖNEMİ; HOLLANDA ÖRNEĞİNDEN ÇIKARILACAK SONUÇLAR

Seyfi ÖZGÜZEL¹

ÖZET

Suriye'deki savaş, Türkiye'ye dört milyondan fazla Suriyeliyi yerleştirmiştir. Başka ülkelerin geçmişteki göçmen deneyimleri Suriyeli göçmenlerin çoğunun Türkiye'de kalıcı olacağını ortaya koymaktadır. Göçmenlerin yerel halkla sağlıklı olarak kültürlerarası iletişim sağlamaları uyum için hayati önem taşımaktadır. Bunu sağlamak için misafir göçmen çocukların eğitime ve anne-babalarının topluma kazandırılması bir zorunluluktur. Bu araştırmanın amacı, göçmenlerin uyumu için Türkiye'nin, Hollanda gibi 60 yıl kadar zamanı, parayı ve insan kaynağını boşa harcamasını ve öngörülemeyen toplumsal sorunları önlemeye veya çözmeye öneriler sunmaktır. Bu araştırmanın yöntemi, göçmenler hususunda daha önce aynı süreci yaşayan Hollanda'da yapılan çalışmaların incelenmesi ve kıyaslama yapılarak Türkiye'de hataların yapılmaması için başarılı çalışmaların örnek alınmasıdır. Bu bağlamda İkinci Dünya savaşından sonraki yüksek konjonktürden dolayı Hollanda'ya misafir işçi olarak gelmiş, daha sonra aile birleşimi yasasıyla yerleşik olan göçmenlere, 60 yıllık süreç içerisinde verilen eğitim ve diğer hizmetlerle ilgili kaynaklarla, Türkiye'deki Suriyeliler konusunda literatür ve resmi makamlarca kabul edilmiş veriler incelenmiştir. Sonuç olarak, Hollanda'ya farklı ülkelere gelen göçmenlerin, hemşerilerinin yaşadığı yerleşim mekânlarını seçtiği ve zamanla yerel halkla iletişimde bulunmadan 'göçmen mahalleleri' oluşturduğu görülmüştür. Göçmenlerin eğitimdeki başarısızlığına çözüm olarak 1983 yılına kadar zorunlu olmayan okul öncesi eğitim, göçmen çocuklarının daha erken yaşta eğitime başlaması için ilköğretimle birleştirilmiştir. Ayrıca göçmenlerin Anadili ve Kültürü eğitimi ilköğretim ders programına yerleştirilmiştir. Buna rağmen göçmen çocukları eğitimde başarısız kalınca, göçmen çocuklarının çocuk yuvalarına katılımı teşvik edilmiştir. Hollanda'da göçmen çocuklarının eğitim ve istihdamdaki başarı oranları ise hâlâ Hollandalıların seviyesinin altındadır. Yetişkinlerin katılımı için Vatandaşlık yasası yapılmıştır. Bu çalışmada sonuç olarak Hollanda'da başarılı olan çalışmaların Türkiye'de uygulanması ve başarılı olmayan yöntemlerden kaçınılması için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anadili eğitimi, Okul öncesi eğitim, Aile içi iletişim, Kimlik oluşumu, Kültürlerarası iletişim.

THE IMPORTANCE OF EDUCATION AND INTERCULTURAL COMMUNICATION CONSIDERING THE INTEGRATION OF SYRIAN MIGRANTS; CONCLUSIONS THAT CAN BE DRAWN FROM EXAMPLES IN THE NETHERLANDS

ABSTRACT

Due to the war in Syria, more than 4 million Syrians established themselves in Turkey. The participation of migrant children in the education system, as well as their parents' participation and integration in the Turkish society is of great importance. Experiences concerning migration

¹ Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, Adana-Türkiye, sozguzel@cu.edu.tr 7 sozguzel@gmail.com

issues in other countries, predict that the Syrian migrants will wish to stay and settle in Turkey. For their integration in the Turkish society, good education and an effective communication between them and the local community is highly important. In this article, a history of 60 years' migrants education programs in the Netherlands – with a long history of migration - will be scrutinized. After the Second World War, due to economic prosperity, the phenomenon of labour migration appeared. Guest workers settled – first temporary and later permanently – in the Netherlands. Migrants from different countries who established themselves in the Netherlands, settled in the neighborhoods of their former townsmen and/or relatives and friends, resulting in the development of the first ghettos. In order to prevent or to decrease migrant childrens' lagging behind, nursery education (age 4-6) and primary education (age 6-12) was integrated in primary education (age 4-12) in 1983. On the other hand, mother tongue education became part of the primary education's curriculum. Despite these measures, migrant childrens' education performances did not improve sufficiently, resulting in the establishment of preschool education (age 2,5 – 4) facilities, preparing children for primary education. Aiming to prevent a waist of 60 years' time, misallocation of finances and human capital concerning the integration of migrants in Turkey resulting in harmful consequences, good practices in the Netherlands will be transferred to proposals for implementation in the Turkish reality. Formules and policies which appeared being unsuccessful, should not be replicated.

Keywords: Mother Tongue Education, Preschool Education, Communication within the Family, Identity Development, Intercultural Communication.

GİRİŞ

1. HOLLANDA'DA GÖÇMEN TOPLUMUNA KISA BİR BAKIŞ

Hollanda'ya çok eski tarihlerden bu yana farklı kıtalardan mülteci ve göçmenlerin sürekli olarak gelmekte olduğu bilinmektedir. Özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında yüksek bir ekonomik gelişme sürecine giren Batı Avrupa ülkelerinde hasıl olan işçi ihtiyacından dolayı Hollanda'ya 1960 yılında çok sayıda göçmen işçi yerleşmiştir. Başlangıçta yalnızca erkeklerden oluşan göçmen işçiler Hollanda'nın sosyal yaşantısından soyutlanmış, izole olmuş bir halde pansiyonlarda ya da çok sayıda işçinin birlikte kiraladıkları evlerde yaşamışlar, 1971 yılında aile birleşimi yasasının kabul edilmesinden sonra da eşlerini ve çocuklarını Hollanda'ya götürmeye başlamışlardır. Göç sürecinin başlangıcında, ülkesinde kaybedecek hiçbir şeyi olmayan insanlar, kendi ülkelerinden Hollanda'ya gidip, Hollanda'da daha önce yerleşmiş olan bir akrabasına veya hemşerisine yakın bir yerde yerleşmeyi tercih etmiştir. Bunu güçlendiren başka bir neden de "aile birleşimi" sürecinin yanında yeni aile kuran göçmenlerin eşlerini özellikle doğup büyüdüğü şehir/köyden seçmiş olmalarından dolayı yeni gelen eşlerin Hollandaca bilmemeleri ve bu yüzden kendi dillerinin konuşulduğu semtlerde yaşamayı tercih etmiş olmalarıdır (Entzinger ve Engbersen, 2014, s.4-5). Günlük yaşantının sürdürülebilmesi için maddi ve manevi ihtiyaçlarını, zamanla hemşerileri veya köylüleri tarafından açılan kasap, manav, fırın, market vb. gibi yerlerden karşılayan göçmen toplulukları, iletişimlerini kendi ana dilleriyle sağladıklarından, içinde yaşadıkları toplumun dilini öğrenme ihtiyacı belirmemiştir. Bunun sonucu olarak da farklı kültürleri taşıyan göçmen toplulukları arasında veya göçmenlerle yerli halk arasında kültürlerarası iletişim ve etkileşim çok alt düzeyde gerçekleşmiştir. Göçmenlerin yaşadığı bu yaşam tarzının sonucu olarak 80'li yıllarda yabancıların yoğun olarak yaşadığı "göçmen mahalleleri" oluşmaya başlamıştır. Lahey'de Schilderswijk semti, Rotterdam'da Feyenoord ilçesinde özellikle Türk ve Faslıların yaşadığı Afrikaanderwijk ve Utrecht'te Faslıların yoğun olarak yaşadığı Kanaleneiland semtleri, Hollanda'da ortaya çıkan ilk "getto" semtleri olarak tanımlanır.

Göçmenlerin yoğun olduğu bu semtlerde göçmenlerle eğitim kurumları arasındaki iletişimsizlik zamanla göçmen çocuklarının eğitim sorunlarını ön plana çıkarmıştır. Nitekim söz konusu çocuklar evlerinde aile içi iletişimde ve sosyal çevrelerinde yalnızca ana dilleriyle iletişim sağlamakta olduklarından, Hollandacayla verilen eğitimde zorlanmaktadır. Buna ek olarak anne-babaların aile içinde ve resmi kurumlarla olan iletişim kültürünün zayıf olmasından dolayı da eğitim desteğinden yoksun olan göçmen öğrenciler eğitimde uyum sağlayamamaktadırlar. Göçmen ailelerin çocuklarının kendi grupları içindeki kültürel yaşam tarzları da entegrasyonu olumsuz etkileyen bir etmendir. Örneğin göçmen çocuklarının geç saate kadar uyumaması ve yeterince dinlenmemesi, okulda eğitime odaklanmayı engellemekte ve göçmen çocuklarının eğitim sürecinde başarısız olmasının nedenlerinden biri olmaktadır (SCP,2016, s.69).

Göçmen ailelerin çocuklarının eğitimdeki geri kalmışlıklarını gidermek için Hollanda Eğitim Bilim ve Kültür Bakanlığı, okullara ekstra öğretmen kadrosu ve bütçe desteğiyle söz konusu çocuklara program dışı fazla Hollandaca dersi, ders tekrarı ile ev ödevi yardımı verme ve bu öğrencilere kalabalık olmayan sınıflarda ders verilmesi olanağı sağlamıştır. Buna rağmen göçmen öğrencilerin çoğunlukta olduğu okullardaki eğitim düzeyi ülke ortalamasına çıkarılamamıştır. Geçmişte söz konusu semtlerde yaşayan Hollandalılar zamanla azınlığa düşüp, günlük yaşam ortamı da değişince, yıllardır doğup büyüdüğü semtlerinde kendilerini yabancı olarak görebilmekte ve “white flight” olarak ifade edilen Hollandalıların çoğunlukta yaşadıkları başka bir semte taşınma ihtiyacını hissetmektedirler (Broekhof, 2006, s.134). 80’li yıllarda entegrasyon süreci üzerine yapılan araştırmalar göçmenlerin, önce aynı milliyetten olan insanların bir arada yaşayarak özellikle kendi dillerinde iletişim sağladıkları, özgüvenlerini kazandıkları, kültürlerarası iletişime ihtiyaç duymadıkları, daha sonra ise sivil toplum örgütlerinin de desteği ile kültürlerarası iletişime geçtikleri ve özellikle hakim sınıftan haklarını talep etmeye başladıklarını ortaya koymuştur. Ama gerçek anlamda bir entegrasyon çoğu yabancı için geçerli olamamıştır. Çünkü göçmenler, fizik olarak Hollanda’da yaşamalarına rağmen yönlerini kendi ülkelerine çevirmiş ve günün birinde ülkelerine kesinlikle geri döneceklerine inanmışlardır (Entzinger, 2006, s.39).

Hollanda’ya ilk gelen göçmenler kategorisinde olan ve “Birinci Kuşak” olarak adlandırılan insanların hayat beklentilerinin düşük ve bu kuşağın önemli bir kısmının fazla eğitim almamış olmasından dolayı, bu durumdaki anne-babalar, çocuklarıyla gerekli aile içi iletişimi gerçekleştirememiş ve Hollanda eğitim kurumlarıyla da gerekli iletişimi sağlayamamıştır. Sonuç olarak eğitimde çocuklarına uygun desteği verememiştir. Birinci Kuşak anne-babaların beklentisi yeterince para biriktirip ülkesinde doğduğu beldede tamir atölyesi/garajı kurmak olduğunda ise, bunlar erkek çocuklarının bu alanda ilk sanat okulunu bitirmesini yeterli görmüştür. Söz konusu aile daha sonra kesin dönüş yapmadığından ve Hollanda’da diplomalı çok sayıda araba tamircisi de iş bulamadığından, İkinci Kuşak göçmenlerin önemli bir kısmı Hollanda toplumunda arzulanan yerini alamamıştır. Eğitim ve istihdam alanında başarılı olamayan göçmenlerin durumu entegrasyonun neden başarılı olmadığı hakkında bize bu şekilde ışık tutmaktadır. Çünkü 90’lı yıllarda geri dönüş yapmayan Birinci Kuşak göçmenlerin çoğu, Hollandaca dilini öğrenmeden emekliliğe kadar Hollanda’da yaşayabileceklerine inanmışlardır (Özgüzel, 1994, s.57).

2000 yılında Scheffer’in, *Multiculturele Drama* (Çok Kültürlü Toplum Dramı) başlıklı makalesi ulusal gündemi oluşturmuş (Scheffer, 2000) ve hemen her kesimde uyum/entegrasyon konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bir yıl sonra *Burgerschap/Citizenship* (Vatandaşlık) yasası çıkarılmış ve göçmenlere uyum kursları zorunlu kılınmıştır. Vatandaşlık yasasına göre her göçmen, içinde yaşadığı ortamda sağlıklı bir iletişim sağlayabilmek için ülkenin dilini öğrenecek ve toplum hakkında yeterli bilgiye sahip olacaktır. Aile birleşimi veya aile kurma yasası kapsamında Hollanda’ya gelen yeni göçmenlerin en az B1 seviyesinde Hollandaca

öğrenmeleri zorunlu kılınmıştır (Significant, 2018, s.25). Bu yasa birkaç yıl uygulandıktan sonra Türk sivil toplum örgütlerinin bunu ayrımcılık olarak görmesiyle Hollanda devletine karşı açtıkları davayı kazanmaları sonucunda, uyum kursları yalnızca Türkler için zorunlu olmaktan çıkarılmıştır. Hâlbuki Hollanda'da yabancıların iyi bir kariyer sahibi olmaları için eğitimin şart olduğu, eğitimde başarı için Hollandacanın iyi düzeyde öğrenilmesi gerektiği ve göçmen gençlerin Hollanda toplum yapısını ve kültürünü iyi tanımalarının yasal bir zorunluluk olduğu bilinmektedir. Göçmen işçiliğin başladığı tarihten bu güne kadar geçen 60 yıldan sonra Üçüncü- ve hatta Dördüncü Kuşak göçmen çocukları Hollandacayı hala yeterince konuşamamakta ve üniversiteye sınavsız girişi hazırlayan süper liselerde, yüksek okul ve üniversitelerde, Hollandalılar kadar yüksek bir oranda temsil edilememektedirler. Üzülerek belirtmek gerekir ki göçmen anne-babalar aile içi iletişimi ve eğitimi, çocuğa yapılan bir yatırım olarak görmemektedirler. Bu nedenler Hollanda'daki göçmen toplumunun genel durumunu açıklayan faktörlerdir. Vatandaşlık yasasına rağmen gettolaşmanın da etkisiyle kültürlerarası iletişim ve topluma katılım konusunda iyileşme olsa da tam başarılı olunamamıştır (WRR, 2018, s.77-80).

2. EĞİTİMDE YASAL ÇERÇEVE VE GEÇMİŞE KISA BİR BAKIŞ

Göçmen işçilerin Hollanda'ya yerleşmelerinden yaklaşık 12 yıl sonra, Hollanda hükümetinin 1971 yılında kabul ettiği *Aile Birleşimi* yasasından sonra belediyeler tarafından 1974'ten itibaren göçmen çocuklarına OETC (Anadili ve Kültürü) adı altında göçmenlerin kendi dil ve kültürlerini ilköğretimde öğrenme olanağı sağlanmıştır. Söz konusu çocukların bir süre sonra anne-babalarıyla birlikte ülkelerine geri dönecekleri düşünülerek bu eğitim başlangıçta geri dönüş amaçlı olarak verilmiştir. 80'li yılların başında azınlık gruplarından ve belediyelerden gelen talep üzerine Hollanda hükümeti, göçmen aileleri ve çocuklarının Hollanda'da kalıcı olacaklarını göz önünde bulundurup 1983 yılında eğitim yasasında yaptığı değişiklikle OETC yerine, kültürü kaldırıp, OALT (göçmen dili eğitimi) anadil eğitimini ilköğretimin ulusal ders programına yerleştirmiştir. Hollanda'nın bu yasal değişikliği yapmasının diğer bir nedeni yabancı öğrencilerin yaşlarına göre eğitimde geride kalmış olmasıdır. Çünkü anadil eğitiminin yeni fonksiyonu eğitimde araç (köprü) olarak kullanılmasıyla geri kalmışlığın giderilmesi olarak görülmüştür (Forum, 2012, s. 27). Hükümet tarafından yapılan diğer bir yasa değişikliği ile orta dereceli okullarda önce göçmen öğrenciler için Türkçe ve Arapça seçmeli ders olmuştur. Daha sonra, Hollandalı öğrencilere de açık olması için, *Yaşayan Diller* adı altında özellikle Türkçe ve Arapça dilleri bütün öğrenciler için seçmeli ders olarak ders programına yerleştirilmiştir. Öğretmen ihtiyacını karşılamak için ise 1984 yılında Rotterdam'da Türkçe öğretmeni yetiştiren Hogeschool Rotterdam'a bağlı **Nuts Academie** adıyla bir eğitim fakültesi, Arapça öğretmenleri için de Amsterdam'da aynı düzeyde **Nuts Seminarium** kurulmuştur. Bugün itibarıyla Türkçe dersi orta dereceli okullarda hala seçmeli bir derstir.

Anadil eğitiminin ilköğretimde öğrenci başarısına beklenen katkıyı vermediği düşünülerek 2004 yılında her ne kadar ulusal düzenlemeden vazgeçilmiş olursa da, Ana dili (ve kültürü) eğitimi belediyeler tarafından üstlenilerek devam etmektedir. Bazı belediyeler ise göçmen çocuklarının bulunduğu sınıflarda göçmen çocuklarının dilini konuşan bir öğretmenin asistan olarak Hollandalı öğretmenlerle birlikte ders vermelerini ve ders verilirken öğrencilere anadillerinde (transitietaal ve transitie model) yardımcı olunmasını daha uygun bulmuştur (Özgüzel, 2013, s. 143-147). Göçmenlerin eğitimdeki başarısızlığının sonucu olarak, üniversite eğitimine sınavsız başlamayı garanti eden süper lise konumundaki Gymnasium, Atheneum kategorisindeki okullara göçmen öğrencilerin ancak %30'u gitmesine rağmen, Hollandalı öğrencilerin bu kategorideki okullardaki oranı %70 tir. Bunun yanında ilk (çıraklık) ve orta sanat (ustalık) okullarına bakıldığında Hollandalıların bu okullardaki oranı %30 civarındayken göçmen öğrencilerin bu okullardaki oranı %70 civarındadır (Forum, 2013, s.23).

2.1. İlköğretim ve Okul Öncesi Eğitim

Hollanda'da "Altın Üçgen" (Okul-Aile-Çevre) olarak adlandırılan ve çocuğun bu üçgenin ortasında olması gerektiğini kabul eden, bunun yanında da üçgenin bütün köşeleri arasında sağlıklı bir iletişimin olması gerektiğini savunan bir eğitim felsefesi vardır. Bu felsefeye dayanarak ebeveynler - okul ve çocuğun yakın çevresi arasında çok iyi bir iletişimin sağlanması koşuluyla, 0-6 yaş kategorisindeki çocuklara sağlıklı ve güvenli bir yaşam/büyüme ortamı hazırlama amacı gütmektedirler. Paul Verhaeghe'ye göre kimlik çok derinliklerde saklı olmadığı gibi aynı zamanda değişkendir. Kimlik, "Altın Üçgen"nin köşelerinde yer alan ve toplumun değerlerini taşıyan aktörlerin iletişimle bireye aktaracakları düşünce ve davranışların bütünüdür. Kimlik zamanla kısmen değişime uğrayabilecektir. Toplumun değerleri, kuralları ve bunlara temel oluşturan örf ve adetler kimlik oluşumunda çok önemli yer tutmaktadır. Çocuğun kimliğinin oluşumunda toplum kültüründen en fazla etkilendiği zaman süreci de 0-6 yaşları arasındadır. Sonuç olarak kimlik gelişimi sosyal ilişkilere göre şekillenecektir. Kimlik oluşumunda Paul Verhaeghe'ye göre "genetik" (*nature*) mi, (aile içi) eğitim(i) (*nurture*) mi daha önemlidir?" sorusunu da önemsememiz gerekmektedir. Çünkü çocukların kimliği büyük bir oranda genetikle belirlenseydi, eğitimle çok az şeyi değiştirebilirdik (Verhaeghe, 2012, s.84). Hofstede ise çocuğun içinde büyüdüğü kültürün önemine vurgu yapmak için, "bireyin sahip olduğu kimliğinin üzerinde, çocuğun içinde yaşadığı kültürün görünmeyen bir mührü vardır" demiştir (Hofstede, 2015, s. 438).

Altın Üçgenin iki köşesindeki okul ve aile, çocuğun dünyasını zenginleştirmeye ve çocuğun sahip olduğu insan kaynağını en iyi bir şekilde geliştirmeye odaklıdır. Bu iki etmen sürekli olarak iletişim içinde olmalı, birbirini tamamlamalı ve çocuğun farklı zekâlarına hitap etmelidir. Göçmen çocuklarının aile içi iletişiminden yoksun büyümeleri, ebeveynlerin ülke dilini (yeterince) bilmemeleri ve içinde yaşadıkları toplumun kültürünü tanımamaları, söz konusu çocukların eğitime dezavantajla başlamalarına neden olmaktadır. Göçmen çocuklarının eğitimdeki geri kalmışlığını önlemek ve eğitimdeki sürekliliği sağlamak için Hollanda'da 4-6 yaş grubuna eğitim veren anaokulu olarak adlandırılan kurumlar, 1980'lerde aşamalı olarak ilkokulla birleştirilmiş, 1983'te kabul edilen yasayla (WBO) da anaokulları ilkokullara bağlanmıştır. Bu yasadan önce, 6-12 yaş grubu için 6 yıllık zorunlu ilkokul ve ilkokuldan önce ise zorunlu olmayan 4-6 yaş grubu için bağımsız anaokulları veya ilkokullara bağlı anasınıfları mevcuttu. Bu düzenlemeyle 4-12 yaş grubunu kapsayan eğitim kurumlarına ilköğretim okulu adı verilmiştir.

Son zamanlarda yapılan farklı araştırmalar 4 yaşını dolduran göçmen çocuklarının %70'inin ilköğretime okuma, yazma ve matematikte Hollandalı yaşlılarından daha geriden başlamalarından dolayı, bu geri kalmışlığın ilköğretim yıllarında tam olarak giderilemediği görülmüştür (Van Schalkwijk, 2011, s.95). Buradan da anlaşılacağı gibi bu yasal değişikliğin en önemli nedenlerinden biri göçmen çocukların Hollandalılara göre eğitimdeki geri kalmışlıklarını erken yaşta önlemektir. Çünkü ebeveynlerin çocuklarına yeterince rehberlik yapmadıkları ve eğitimde de çocuklarına gerekli desteği vermedikleri bilinmektedir (Veen, Van Daalen, Roeleveld, & De Jonge, 2007, s.37). Anaokulunun ilkokulla birleştirilmesiyle eğitimdeki eşitliğin hala sağlanamadığı saptandığından 2,5 - 4 yaş arasındaki çocukların gittiği ilköğretime hazırlık çocuk yuvaları (VVE) kurumlarına göçmen çocuklarının gitmesi teşvik edilmiştir. İlköğretime hazırlık kurumlarının ilköğretim kurumlarının himayesinde olması Bakanlık ve belediyeler tarafından teşvik edilmektedir. Hollanda Eğitim Bilim ve Kültür Bakanlığının hedefi, bu ekstra eğitim hizmetini sunarak, eğitim düzeyi düşük olan ve Hollandalıca yeterli olmayan ebeveynlerin kendi çocuklarına yeterli destek olamamalarından dolayı, ilköğretimin başlayacağı 4 yaşından önce göçmen çocuklarının geride kalmışlıklarını gidermek ve yaşlılarıyla ilköğretime eşit seviyede başlamalarını sağlamaktır. Bu alanda *Averroes* Kurumu,

ulusal alanda *Opstap* (2,5 – 4) ve *Overstap* (4 – 6) olarak adlandırılan yaş grupları için araç-gereç geliştirmiştir (Beekhoven, Ince, Kalthoff & Van der Vegt, 2008, s.49). Kısacası okul öncesi eğitimin en önemli amacı, anne baba tarafından yeterince destek alamayan ve yaşlarına göre geride kalmış olan bütün çocukların, okuma, yazma ve matematikte, 4 yaşında ilköğretime eşit koşullarda başlamalarını sağlamaktır. Göçmen çocukları için zenginleştirici çalışmalar yapılırken aynı zamanda da anne-babalar için rehberlik yapılması hedeflenmektedir: Çünkü okul öncesi eğitim okul tarafından verilirken çocuğun gelişiminde önemli bir ortak (*partner*) olarak da ebeveynlerin eğitim sürecine katkıda bulunmaları beklenmektedir (Driessen, 2013, s.67). Bu bağlamda göçmen annelerden en az orta dereceli (orta /lise) okul mezunu olanlarını hizmet içi kurslarla eğitip (*Para profesyonel*) kendi dillerinde çocuklu göçmen annelere rehberlik yapmaları hedeflenmiştir. *Para profesyonel* kadınlar eğitim kurumları aracılığıyla göçmen annelerle iletişim kurarak ebeveynlerin çocuklarını eğitimde bilinçli olarak desteklemeleri sağlanmıştır. Bu desteğin çocukların eğitimdeki başarıları için çok önemli ve yararlı olduğu görülmüştür (Beekhoven, Ince, Kalthoff & Van der Vegt, 2008, s.49).

Hollanda'da okulöncesi eğitim üzerine birçok farklı araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar Hollanda dışında birçok ülkede yapılan araştırma sonuçlarıyla önemli bir şekilde örtüşmektedir. Hollanda'da 0-6 yaş grubuna yönelik hazırlanmış olan ve en fazla tanınmış *OPSTAP*, *OPNIEUW PIRAMIDE*, *KALEIDOSCOOP* olarak bilinen bu programlar üzerine yapılan değerlendirme sonuçları, arzu edilen düzeyde olmasa da, bu programların genel olarak olumlu olduklarını ve çocuğun okuma yazma motivasyonunu arttırdıklarını, bunun yanında veli - okul ilişkilerini de geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Eğitim Bilim ve Kültür Bakanlığı Teftiş Kurulunun, ülkenin 4 büyük şehrinde, okulöncesi eğitimin kalitesi üzerine yaptığı bir çalışma, çocukların bu programlar sayesinde daha iyi bir şekilde öğrenme moduna girdiklerini ve bağımsız olarak çalışmayı öğrendiklerini ortaya koymuştur. 2010 yılında kabul edilen ve *OKE (Ontwikkelingskansen door Kwaliteit en Educatie = Kalite ve Eğitimle Gelişim olanağı sunmak)* olarak adlandırılan yasa, yabancı öğrencilerle Hollandalı öğrenciler arasında eğitimdeki fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi için anadilini eğitimde özellikle bir araç olarak görmüştür. Bu çalışmalar şu anda *Het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn* kurumu tarafından yürütülmektedir (Meij, Mutsaers ve Pennings, 2009, s.133). Eğitimcilerin kağıt üzerinde istenen şartlara uymasının yanında onların çocuklarla ve velilerle iletişim becerileri de çok önemlidir; eğitimcilerde görülen en büyük eksikliklerden biri bu alandadır. Son olarak; bu bağlamda ortaya çıkan önemli bir başka bulgu ise okul öncesi eğitim kurumlarının kullandığı okul öncesi eğitim programının kalitesinden ziyade eğitimcilerin kalitesinin üst düzeyde tutulması ve bunun erozyona uğramaması için eğitimcilerle sürekli hizmet içi kursların verilmesinin öneminin anlaşılmasıdır. Okul öncesi (*VVE*) eğitimin önemli başka bir yararı da bu eğitime katılan çocukların geniş bir genel kültüre sahip olduklarının saptanmasıdır. Ayrıca okul öncesi eğitim programı çocukta dil, matematik, sosyal-duygusal alan, motor gelişimini olumlu bir şekilde etkilemektedir (Mutsaers, Zoon, De Baat & Prins 2013, s.85).

2.2. Okul Öncesi Eğitimde İki Dillilik

Okul öncesi eğitimde her ne kadar iki dillilikten söz edilmekte ise de, bu projelerle ana hedefin çocukların Hollandacasını daha yukarı bir seviyeye çıkarmak olduğu söylenebilir. Çünkü göçmen ailelerde iki dilli olarak büyüyen ama Hollandalı yaşlılarına göre Hollandaca dilinde geride kalan çocukların anne-babalarının yeterince Hollandaca konuşamadıkları ortaya çıkmıştır. Söz konusu ebeveynler çocuklarıyla genellikle kendi anadillerinde iletişim sağlamakta ve televizyon programlarını sürekli olarak kendi dillerinde izlemektedir. Bu durum Hollanda'daki ikinci ve üçüncü kuşakta aynı şekilde devam etmiştir. Bunun sonucu olarak göçmen çocuklar iki dilli ortamda büyümekte olsalar da, genellikle her iki dile de güçlü bir şekilde sahip olamamaktadır. Bu yüzden okul öncesi eğitim programlarında iki dilli

programlarla anadilinden istifade ederek Hollandacanın hızlı bir şekilde öğretilmesi hedeflenir (Driessen, 2012, s.49). Bu programlarda çalışacak öğretmen, göçmen çocuklarının anadiline hâkim olup en az lise düzeyinde bir (meslek) okulundan mezun olmalı ve hizmet içi kursu alarak öğretmen asistanlığı konusunda diploma (sertifika) almış olmalıdır. Bu öğretmenler göçmen çocuklarına kendi dillerinde (*transitietaal*) gerekli açıklamayı yapar ve ders konusunda geride kalmış olan çocukların sınıfa anlatılan konuları kavramalarına destek olur. İki dilli eğitimcilerin hem çocuğun anadilini hem de Hollandacayı iyi bilen ve çocuğun kendisine anlatılan bir şeyi en iyi şekilde anlayabilmesi için kullandığı her iki dilden istifade etmesini bilen eğitimciler olması gerekmektedir. Yapılan araştırmalarda, rehber öğretmen ile çocuk arasındaki etkileşimde, çocukların çoğu zaman duygusallık içinde kendi anadillerinde yanıt verdikleri görülür. Bu durumdaki etkileşimde eğitimcinin söz konusu olan anadilde cevap vermesi çocuğun öğretilen konuyu daha hızlı öğrenmesine yarayacaktır. Ana dilinin bu şekilde eğitimde kullanılma yöntemine *transitiemodel* denilmektedir. Anadil de araç-dil (*transitietaal*) konumundadır (Veen & Van Daalen, 2008, s.53).

Rotterdam'da iki dilli eğitim veren (*Early Childhood Education and Care Policy in the Netherlands*) 13 adet eğitim kurumu vardır. İki dillilik üzerine yapılan bir araştırma göre okul öncesi programın başarılı olabilmesi için:

- İhtiyaca cevap verecek bir pedagojik didaktik yaklaşımın olması;
- Çocuğun farklı alanlarda gelişmesini sağlayacak konuları kapsamaları;
- Haftada en az 3 ya da 4 yarım günü kapsayacak bir programın olması;
- Öğretilen şeylerin çocuktaki becerileri ilköğretimde beklenenlere doğru gelişmesinin hedeflenmesi;
- Hedeflenen süreçte çocuğun 3. grupta geliştirilecek (motor, okuma, vb.) becerileri öğrenmesinin hedeflenmesi;
- Sınıflardaki çocuk sayısının az olması ve her grupta 2 eğitimcinin bulunması;
- Anne-babanın gerekli desteği vermeleri ve okulla işbirliği içinde olmaları;
- Sık sık gözlem ve testlere dayalı değerlendirmenin yapılması;
- Eğitimcilerin/rehberlerin profesyonelliklerinin sürekliliğinin sağlanması olarak sıralanabilir (hizmet içi kurslarıyla kendilerini güncelleştirmeleri) (Ministry of Health, Welfare & Sport Ministry of Education, Culture & Science, 2000, s. 18).

Sonuç olarak: okul öncesi programlar olarak geliştirilen en önemli 8 programın bir kısmı çocuğun gelişimine, diğerleri ise anne-babanın çocuğa daha iyi destek vermesi için anne ve babayı eğitmeye yöneliktir. Bunlar: *Piramide, Kaleidoscoop, Startblokken en Basisontwikkeling, Instapje, Jij Bent Belangrijk, Opstap, Opstapje, Boekenpret* olarak sıralanabilir (Meij, Mutsaers & Pennings, 2009, s.32). Bu programların dışında 2000'li yıllarda eski programlar üzerine yapılan değerlendirmeden sonra üretilen son yeni programlar şunlardır: *Ko-totaal, Sporen als VVE* ve *Taallijn*. Öğrenci başarısına etkisi olan ve yukarıda sayılan maddelerden en önemlisi rehber öğretmen ile çocuk arasındaki etkileşimin kalitesidir. Bir başka önemli araştırma sonucu ise iki dilli eğitimin, eğitimli aile çocuklarında her iki dilin gelişimine yararı saptanırken, az eğitimli ailelerde bu eğitimin iki dilliliğe yararı kanıtlanamamıştır. İki dilli çocukların çoğunun başlangıçta düşük seviyede olmasından dolayı, eğitimden sonra varılacak hedef de çok yüksek olmamaktadır (KWALITATIEVE MONITORING VAN GROEP NUL.; Rotterdams Onderwijsbeleid, 2013, s. 36).

3. TÜRKİYE'DE SURİYELİ GÖÇMENLERİN EĞİTİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Suriye'deki savaş sonucu 2011'den sonra Türkiye'ye dört milyondan fazla Suriyeli göçmen yerleşmiştir. Suriye'deki savaşın hâlâ devam etmesinden dolayı Türkiye'ye yerleşmiş olan göçmenlerin kısa sürede geri dönemeyecekleri düşünülmektedir. Göç İdaresi Genel

Müdürlüğü (GİGM) verilerine göre 2015-2016 yılı itibarıyla Türkiye'de bulunan temel eğitim çağındaki Suriyeli çocukların sayısı yaklaşık 625 bindir. Bu çocukların eğitim alması gereken yaşlarda olanların yüzde 10'u okul öncesi, yüzde 35'i ilkokul, yüzde 27'si ortaokul ve yüzde 28'i ise lise çağındadır (GİGM, 2016). GİGM'e göre bu süreçte Türkiye'nin, göçmenlerin uyumu için eğitim konusunda da somut düzenlemeler yapması gerekmektedir. Bu güne kadar çocuk ve gençlerin %60'ı eğitim sistemi içine dâhil edilmiştir. Göçmenlerin %30'u ise Geçici Eğitim Merkezlerinde (GEM) daha az yoğun eğitim almaktadır. Suriyeli çocukların eğitiminde, ülkelerine geri dönecekleri düşüncesi ile yapılan eğitim planlarının kısa süreli çözüme odaklanmasından dolayı günümüzde bazı sorunların yaşanmasına tanık olunmaktadır. Kamplarda yaşamayan ve kayıtlı olmadığı için de eğitim alamayan okul çağındaki öğrencilerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Bu kategorideki göçmen çocukları eğitim alamamakta ve ülkelerine geri dönmek gibi bir planları da bulunmamaktadır (GİGM, 2016). Aslında sığınmacı çocuklar için eğitim etkili bir koruma yöntemidir. Çünkü eğitim imkânından mahrum kalan çocukların, toplumumuz için büyük tehditler oluşturabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bu göçmenlerin yerleşik akranları ve öğretmenleri ile temel düzeyde iletişime geçebilecekleri Türkçe dil becerilerinin kazandırılması oldukça önem taşımaktadır (Uzun ve Bütün, 2016). Küçük yaşlardaki çocuklar, yaşamının ¼'nü bu dönemde aile içerisinde geçirmektedir. Bu durum, okul yıllarında çocuk-aile etkileşiminin önemini göstermektedir (Çelenk, 2003).

Suriyeli çocukların aile içinde eğitim konusunda desteklenmemesi, dil yetersizliğinden dolayı da sosyal çevre ve okulda Türk akranlarıyla iletişim içinde olamamasından dolayı başarısızlık kaçınılmaz duruma gelmektedir. Okullarda sorunlar söz konusu olduğunda bunları çözmek için öğretmenlerin düşündükleri çözüm önerileri ailelerle yeterince paylaşılammakta ve sorunların bir kısmı çözümsüzlüğe ve göçmen çocuklarının izole olmalarına neden olmaktadır. Kültürlerarası iletişimin olmaması nedeniyle de göçmen çocukların okul içinde dışlanma, kurallara uymama, kavgaya ve şiddet eğilimi içinde oldukları gözlemlenmiştir (Şimşir, Dilmaç, 2018).

SONUÇ

Özellikle son on yılda Hollanda'nın yaşadığı göç tecrübesinin bir benzerini yaşayan Türkiye'de, sorunsalın birbirine benzeyen taraflarının kıyaslanması ile yine aynı hatalara düşmeden, edinilmiş tecrübelerden dersler çıkarmak, bu araştırmanın başlıca amacıdır. Bu amaçla incelenen Hollanda örneğinden birtakım sonuçlar çıkarılmıştır.

Göç sürecinin başlangıcında kendi ülkelerinden göç eden insanlar, Hollanda'da daha önce yerleşmiş olan bir akrabasına veya hemşerisine yakın bir yerde yerleşmeyi tercih etmiştir. Bunun sonucu olarak da göçmenlerle yerli halk arasında iletişim olmamıştır. Ayrıca göçmen ailelerin çocuklarının kendi grupları içindeki kültürel yaşam tarzları da entegrasyonu olumsuz etkileyen bir etmen olmuştur. Bunun sonucu olarak göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı "getto" olarak adlandırılan göçmen semtleri oluşmaya başlamıştır. 80'li yıllarda entegrasyon süreci üzerine yapılan araştırmalar göçmenlerin, önce aynı milliyetten olan insanların bir arada yaşayarak özellikle kendi dillerinde iletişim sağladıkları, özgüvenlerini kazandıkları, kültürlerarası iletişime ihtiyaç duymadıkları, daha sonra ise sivil toplum örgütlerinin de desteği ile kültürlerarası iletişime geçtikleri ve özellikle hakim sınıftan haklarını talep etmeye başladıklarını ortaya koymuştur. Hollanda'ya ilk gelen göçmenler kategorisinde olan ve Birinci Kuşak olarak adlandırılan insanların hayat beklentilerinin düşük ve bu kuşağın önemli bir kısmının yeterli eğitim almamış olmasından dolayı, bu durumdaki anne-babalar çocuklarıyla ve Hollanda eğitim kurumlarıyla gerekli iletişimi sağlamamıştır.

Göçmenlerin entegrasyonuna katkı koymak için 2001 yılında Citizenship (Vatandaşlık) yasası çerçevesinde göçmenlere uyum kursları zorunlu kılınmıştır. Aile birleşimi veya aile kurma çerçevesinde Hollanda'ya gelen yeni göçmenlerin bu yasa çerçevesinde en az B1 seviyesinde Hollandaca öğrenmeleri zorunlu kılınmıştır. Göçmenlerin eğitimde geri kalmalarını önlemek için eğitime başlama yaşı önce 4 yaşına çekilmiş ve bu değişikliklerle yeterli başarı sağlanamayınca 2.5 yaşından itibaren okul öncesi eğitim, ilköğretim kurumlarının himayesinde teşvik edilmiştir. Okul öncesi eğitimi alan çocukların, bu eğitimi almayan çocuklara göre daha geniş bir genel kültürle büyüdükleri saptanmıştır. Okul öncesi iki dilli eğitim üzerine yapılan farklı araştırmalar bu eğitiminin çocukların gelişimi ve okuldaki başarıları açısından bazı yararlarını ortaya koymasının yanında zararları üzerine hiçbir bulgu ortaya konulmamıştır.

Hollanda'da okul öncesi eğitimin başarısında rehber öğretmen ile çocuk arasındaki etkileşimin kalitesi çok önemlidir. Anne babası yüksek eğitilmiş olan ve evde konuşulan her iki dili de kaliteli olarak kullanan ebeveynlerin çocuklarına verilen iki dilli eğitim, çocukları daha başarılı bir seviyeye getirmektedir. Göçmen çocukları için zenginleştirici çalışmalar yapılırken aynı zamanda da anne-babalar için rehberlik yapılması hedeflenmiştir: Çünkü okul öncesi eğitim okul tarafından verilirken çocuğun gelişiminde önemli bir ortak (*partner*) olarak anne-babaların eğitim sürecine katkıda bulunmaları beklenmektedir. Bu bağlamda göçmen annelerden en az orta dereceli okul mezunu olanlarını hizmet içi kurslarla eğitip (*para profesyonel*) kendi dillerinde, çocuklu göçmen annelere rehberlik yapmaları hedeflenmiştir. *Para profesyonel* kadınlar eğitim kurumları aracılığıyla göçmen annelerle iletişim sağlayıp ebeveynlerin çocuklarını eğitimde bilinçli olarak desteklemelerini sağlamıştır. Bu desteğin çocukların eğitimdeki başarıları için çok önemli ve yararlı olduğu görülmüştür.

Eğitimle gelişim olanağı sunmak olarak adlandırılan yasa, göçmen öğrencilerle Hollandalı öğrenciler arasında eğitimdeki fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi için, anadili eğitimde özellikle bir araç olarak görmüştür. Son olarak, göçmen işçiliğin başladığı tarihten bu güne kadar aradan geçen 60 yıldan sonra üçüncü hatta dördüncü kuşak göçmen çocukları Hollandacayı hala yeterince konuşamamakta; üniversiteye sınavsız girişi sağlayan süper liselerde, yüksek okul ve üniversitelerde göçmenler, Hollandalılar kadar yüksek bir oranda temsil edilememektedir.

Hollanda'da 60 yıllık deneyimle farklı konularda derinlemesine incelenen "göç" kavramı, Türkiye'de henüz 10 yılını doldurmamıştır. Suriyeli göçmenlerin tamamına ulaşılammış, bir kısmına da, geri dönecekleri düşüncesiyle eğitim verilmiştir. Yeterince eğitim alamayan Suriyeli her göçmen, toplumsal sorun olarak ortaya çıkma potansiyeline sahiptir ve bunun yansımaları da toplumda gözlemlenmektedir. Suriyeli göçmenlerin birçoğunun geri dönüş planları yoktur. Bu yüzden büyük bir ciddiyetle eğitim sorunu ele alınmalı ve her Suriyeli bireye, Türk toplumuna uyum konusunda, yaşına ve eğitim düzeyine uygun eğitimler verilmelidir.

ÖNERİLER

Bazı farklılıklar gösterse de, genel olarak göç mantığı ve azınlık psikolojisi mantığıyla göçmenler, birbirine benzer davranışlar sergilemektedir. Bu nedenle, edinilmiş tecrübeler, elde edilmiş kazanımlar, başka bir coğrafyada yaşanan göç olaylarına da ışık tutacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'de de göçmen mahallelerinin (ghetto) oluşmasını ve toplumsal zararlarını önlemek için, göçmenlerin hepsini kayıt altına alarak uyum için iskân imkânları çerçevesinde göçmen yerleşim birimlerini önlemek ve eğitim için gerekli önlemleri almak en önemli öncelik olmalıdır.

Türkiye'de göçmen vatandaşlık yasasında Türkçe öğrenme ve vatandaşlık bilgisine sahip olma zorunluluğu ön plana çıkarılmalıdır. Suriyeli göçmenlerin önemli bir kısmının Türkiye'de kalıcı olacağı varsayımıyla ivedi olarak anne-babalara Türkçe ve sosyal bilgiler eğitimi verilerek vatandaşlık bilinci geliştirilmelidir.

Göçmen çocuklarına 2.5 yaşından itibaren okulların himayesinde okul öncesi hazırlık- ve Türkçe eğitimi verilirken anne ve babalara da çocuklarını eğitimde desteklemeleri için rehberlik hizmeti verilmelidir. Öğretmenlere de ivedi olarak kültürlerarası iletişim eğitimi verilerek, göçmenlere verilen eğitimin performansı yükseltilmelidir.

Bu göçmenlerin büyük bir kısmının bir gün geri döneceğine dair inancın neden olduğu "işçi zamana bırakma" düşünce ve davranış biçimini değiştirmek için de, bu insanların önemli bir kısmı hiç gitmeyeceklermiş gibi bir anlayışla, yapılması gerekenleri bir an önce ve kalıcı olarak yapmaya çalışmak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Beekhoven, S., Deniz, I., Kalthoff, H., & Van Der Vegt, A. (2008). *Ontwikkelingsstimulering en opvoedingsondersteuning voor allochtone kinderen en hun ouders: inventarisatie van programma's en interventies*. Utrecht: Sardes/Nederlands Jeugdinstituut.
- Broekhof, K. (2006). *Preschool education in the Netherlands: De handen op elkaar*. Utrecht: Sardes Educational Services.
- Çelenk, S (2003).Okul Başarısının Ön Koşulları Okul Aile Dayanışması ,Abant İzzet Baysal Üniversitesi. <http://dergipark.gov.tr/ilkonline/issue/8612/107265> Erişim: 28 Kasım 2018.
- Driessen, G. (2012). *Variatie in Voor- en Vroegschoolse Educatie. Een onderzoek naar de uiteenlopende wijzen waarop in gemeenten vorm wordt gegeven aan VVE*. Nijmegen: ITS Radboud Universiteit.
- Driessen, G. (2013). *Naar een optimalisering van voorschoolse educatie: beleid, stand-van-zaken, aangrijpingspunten*. Nijmegen: ITS Radboud Universiteit.
- Entzinger, H., & A, F. (2006). *Gidsland achter de Waterlinie; Het recente Nederlandse immigratie en integratie beleid in Europees Perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Entzinger, H., & Engbersen, G. (2014). *Rotterdam: A Long Time Port Of Call And House Of Immigrant*. Washington DC: Migration Policy Institute.
- Forum. (2012). *Meer doelgroepkinderen in de vve: zes voorbeelden van succesvolle toeleiding*. Utrecht: Forum Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- Forum. (2013). *Notitie taal en onderwijs: een quickscan naar de wettelijke mogelijkheden van het gebruik van andere talen dan het Nederlands in het onderwijs*. Utrecht: Forum Instituut voor Multiculturele Vraagstukken.
- GİGİM. (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü). (2016). Türkiye Göç Raporu www.goc.gov.tr/files/2016_yiik_ Erişim: 25 Kasım 2018.
- Hofstede, G. (2015). *Allemaal Andersdenkenden, Omgaan met Cultuurverschillen*. Amsterdam/Antwerpen: Business Contact.
- Kwalitatieve Monitoring Van Groep Nul. (2013). *Rotterdamse Onderwijsbeleid 2011 - 2014*. Rotterdam: Beter Presteren.
- Meij, H., Mutsaers, K., & Pennings, T. (2009). *Effectiviteit van voor- en vroegschoolse programma's in Nederland*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Ministry of Health, Welfare & Sport Ministry of Education, Culture & Science. (2000). *Early Childhood Education and Care Policy in the Netherlands: Background report to the*

OECD-project Thematic Review of Early Childhood Education and Care Policy. The Hague.

- Mutsaers, K., Zoon, M., De Baat, M., & Prins, D. (2013). *Wat werkt bij het voorkomen en terugdringen van onderwijsachterstanden?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Özgüzel, S. (1994). *Vitaliteit van het Turks.* Tilburg: Tilburg University.
- Özgüzel, S. (2013). *Batı Avrupa'da Çok Kültürlü Toplum Olgusu ve Kültürlerarası İletişimin Önemi.* Ankara: 21. Yy. Eğitim ve Toplum.
- Scheffer, P. (2000). *Multiculturele Drama.* Amsterdam: NRC.
<https://www.gva.be/cnt/aid625264/het-multiculturele-drama-van-paul-scheffer-2>
adresinden alındı
- SCP. (2016). *Over Integratie: Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken.* Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Significant. (2018). *Inburgering: systeemwereld versus leefwereld Evaluatie Wet inburgering.* Barneveld: Significant.
- Şimşir Z. ve Dilmaç B, (2018). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitim Gördüğü Okullarda Öğretmenlerin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri. sayfa:107-112 ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/2995
- Uzun, E.M. ve Bütün, E. (2016) Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi.* sayı: 1, 72-83.
- Van Schalkwijk, M. (2011). *Effectief woordenschatonderwijs in de voorschoolse educatie: Onderzoek naar het gebruik van De Taallijn in combinatie met Met Woorden in de Weer.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam: Scriptie Duale Master Nederlands als Tweede Taal.
- Veen, A., & Van Daalen, M. (2008). *Kwaliteitsgebieden VVE: leidraad bij de vormgeving van voor- en vroegschoolse educatie.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen; projectnum: 40170.
- Veen, A., Van Daalen, M., Roeleveld, J., & De Jonge, N. (2007). *Voor- en Vroegschoolse Educatie in Rotterdam: de implementatie van Kaleidoscoop, Piramide, Basisgoed en Ko-totaal in de voorscholen.* Amsterdam: SCO: Rapport Nr. 779.
- Verhaege, P. (2012). *Identiteit.* Steenwijk: Druk Bariet.
- WRR. (2018). *Regie over migratie: Naar een strategische agenda.* Den Haag: WRR.